

Istotne elementy małżeństwa

W nurcie odnowy personalistycznej

NR 2505

Andrzej Pastwa

Istotne elementy małżeństwa

W nurcie odnowy personalistycznej

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2007

Redaktor serii: Studia i Materiały Wydziału Teologicznego
ks. Józef BUDNIAK

Recenzenci
ks. Ginter DZIERŻON
ks. Edward GÓREGKI

Spis treści

Wstęp	11
ROZDZIAŁ 1	
Odnowione ujęcie małżeństwa w doktrynie Soboru Watykańskiego II	15
1.1. Rzeczywistość nieadekwatna — odwrót od formuły instytucji kontraktowo-prokreacyjnej	16
1.1.1. Kontekst teologiczno-antropologiczny	17
1.1.2. Kontekst teologiczno-prawny	23
1.1.3. Kontekst społeczno-kulturowy	32
1.2. Rzeczywistość osobowa — „głęboka wspólnota życia i miłości”	45
1.2.1. Transcendencja osoby	47
1.2.2. Osoba w wymiarze daru	56
1.2.3. Małżeńska <i>communio personarum</i>	65
1.3. Rzeczywistość sakramentalna — „przymierze małżeńskie”	74
1.3.1. Sakrament najpierwotniejszy	76
1.3.2. Sakrament Nowego Przymierza	84
1.3.3. Sakramentalne przymierze miłości a wymiar świętości	92
1.4. Wnioski	103
ROZDZIAŁ 2	
Wykładnia istotnych elementów małżeństwa w procesie reformy kościelnego prawa małżeńskiego	107
2.1. Określenie małżeństwa	111
2.1.1. <i>Matrimonium in facto esse</i>	113
2.1.2. <i>Matrimonium in fieri</i>	124
2.1.3. <i>Sacramentum matrimonii</i>	129
2.2. Ku formule <i>matrimonii essentialia aliquod elementum</i> (kan. 1101 § 2, KPK 1983)	142
2.2.1. <i>Ius ad vitae communionem</i>	144
2.2.2. <i>Ius ad coniugalem actum</i>	156
2.2.3. <i>Sacramentalis dignitas</i>	182
2.3. Wnioski	200

ROZDZIAŁ 3	
Personalistyczna eksplikacja istotnych elementów małżeństwa w kan. 1101 § 2 (KPK 1983)	203
3.1. Implikacje skierowania małżeństwa ku jego celom	206
3.1.1. W planie „autonomicznym”. Paradygmat: „wspólnota życia i miłości małżeńskiej” (KDK, n. 48)	209
3.1.1.1. Geneza i charakterystyka kierunku (promotor: J.M. Serrano Ruiz)	209
3.1.1.2. W świetle „dobra małżonków”	226
3.1.1.3. W świetle „odpowiedzialnego rodzicielstwa”	256
3.1.2. W planie „zintegrowanym”. Paradygmat: „[...] już nie są dwojgiem, lecz jednym ciałem” (Mt 19, 6; KDK, n. 48).	275
3.1.2.1. Geneza i charakterystyka kierunku (promotor: J. Hervada)	275
3.1.2.2. W świetle „unitarnej” celowości małżeństwa	286
3.1.2.3. Konceptualizacja <i>elementa essentialia</i> : istotne prawa i obowiązki małżeńskie	302
3.2. Relewanca charakteru sakramentalnego	312
3.2.1. W planie „ <i>ius</i> -personalistycznym”. Paradygmat: „Bóg jest twórcą małżeństwa wyposażonego w różne dobra...” (KDK, n. 48).	319
3.2.1.1. Geneza i charakterystyka kierunku (promotor: Z. Grocholewski).	319
3.2.1.2. Próby identyfikacji: istotny przymiot czy istotny element?	329
3.2.2. W planie „osobowo-eklezyjologicznym”. Paradygmat: <i>velut Ecclesia domestica</i> (DA, n. 11)	338
3.2.2.1. Geneza i charakterystyka kierunku (promotor: E. Gorecco)	338
3.2.2.2. Potrzeba nowej identyfikacji?	345
3.3. Wnioski.	350
Zakończenie	353
Aneks (Reforma kanonów: od CIC 1917 do KPK 1983)	357
Bibliografia.	361
Źródła	361
Literatura.	366
Wykaz skrótów.	393
Indeks osobowy	397
Sommario	405
Zusammenfassung	409

Inhaltsverzeichnis

Einleitung	11
KAPITEL 1	
Eine erneuerte Auffassung der Ehe in der Doktrin des II. Vatikanischen Konzils	15
1.1. Eine nicht mehr adäquate Realität — die Abkehr von der Formel der Ehe als vertraglich-prokreativer Institution	16
1.1.1. Der theologisch-anthropologische Kontext.	17
1.1.2. Der theologisch-juristische Kontext.	23
1.1.3. Der gesellschaftlich-kulturelle Kontext	32
1.2. Die personale Realität — „die innige Gemeinschaft des Lebens und der Liebe“	45
1.2.1. Transzendenz der Person.	47
1.2.2. Person in ihrer Dimension als Gabe	56
1.2.3. Die eheliche <i>communio personarum</i>	65
1.3. Die sakramentale Realität — „der eheliche Liebesbund“	74
1.3.1. Ur-Sakrament	76
1.3.2. Sakrament des Neuen Bundes	84
1.3.3. Der sakramentale Bund und die Dimension der Heiligung	92
1.4. Schlussfolgerungen	103
KAPITEL 2	
Auslegung der Wesenselemente der Ehe im Reformprozess des kirchlichen Eherechts	107
2.1. Bestimmung der Ehe.	111
2.1.1. <i>Matrimonium in facto esse</i>	113
2.1.2. <i>Matrimonium in fieri</i>	124
2.1.3. <i>Sacramentum matrimonii</i>	129
2.2. Auf dem Weg zur Formel <i>matrimonii essentielle aliquod elementum</i> (can. 1101 § 2, CIC 1983)	142
2.2.1. <i>Ius ad vitae communionem</i>	144
2.2.2. <i>Ius ad coniugalem actum</i>	156

2.2.3. <i>Sacramentalis dignitas</i>	182
2.3. Schlussfolgerungen	200
KAPITEL 3	
Personalistische Explikation der Wesenselemente der Ehe in can. 1101 § 2, GIC 1983	203
3.1. Implikationen der Hinordnung der Ehe auf ihre Ziele	206
3.1.1. Die „autonome“ Dimension. Das Paradigma: „Gemeinschaft des ganzen Lebens und der Liebe in der Ehe“ (<i>Gaudium et spes</i> , Nr. 48)	209
3.1.1.1. Genese und Charakteristik der Richtung (Leitung: J.M. Serrano Ruiz)	209
3.1.1.2. Im Hinblick auf das „Wohl der Gatten“	226
3.1.1.3. Im Hinblick auf die „verantwortungsbewusste Elternschaft“	256
3.1.2. Die „integrierte“ Dimension. Das Paradigma: „nicht mehr zwei..., sondern ein Fleisch“ (Mt 19, 6; <i>Gaudium et spes</i> , Nr. 48)	275
3.1.2.1. Genese und Charakteristik der Richtung (Leitung: J. Hervada)	275
3.1.2.2. Im Lichte der „unitaren“ Zielgerichtetheit der Ehe	286
3.1.2.3. Konzeptualität der <i>elementa essentialia</i> : wesentliche eheliche Rechte und Pflichten	302
3.2. Die Relevanz des sakramentalen Charakters der Ehe	312
3.2.1. Die „ <i>ius</i> -personalistische“ Dimension. Das Paradigma: „Gott selbst ist Urheber der Ehe, die mit verschiedenen Gütern... ausgestattet ist“ (<i>Gaudium et spes</i> , Nr. 48)	319
3.2.1.1. Genese und Charakteristik der Richtung (Leitung: Z. Grocho- lewski)	319
3.2.1.2. Ein Identifizierungsversuch: ein Wesenseigenschaft oder ein Wesenselement?	329
3.2.2. Die personal-ekklesiologische Dimension. Das Paradigma: <i>velut Ecclesia domestica</i> (<i>Apostolicam actuositatem</i> , Nr. 11)	338
3.2.2.1. Genese und Charakteristik der Richtung (Leitung: E. Gorecco)	338
3.2.2.2. Notwendigkeit einer neuen Identifizierung?	345
3.3. Schlussfolgerungen	350
Schlusswort	353
Anhang (Reform der Kanones: vom GIC 1917 zum GIC 1983)	357
Bibliographie	361
Quellenverzeichnis	361
Literaturverzeichnis	366
Abkürzungsverzeichnis	393
Namenverzeichnis	397
Sommario	405
Zusammenfassung	409

Indice

Introduzione	11
CAPITOLO 1	
La rinnovata concezione del matrimonio nella dottrina del Concilio Vaticano II	15
1.1. La realtà non-adequata — il ritiro dalla formula d’istituzione contrattuale-procreativa	16
1.1.1. Il contesto teologico-antropologico	17
1.1.2. Il contesto teologico-giuridico	23
1.1.3. Il contesto sociale-culturale	32
1.2. La realtà personale — „l’intima comunità di vita e di amore”	45
1.2.1. La trascendenza della persona	47
1.2.2. La persona nella dimensione del dono	56
1.2.3. Il matrimonio come <i>communio personarum</i>	65
1.3. La realtà sacramentale — „il patto coniugale”	74
1.3.1. Il sacramento primordiale	76
1.3.2. Il sacramento della Nuova Alleanza	84
1.3.3. Il patto sacramentale dell’amore e la dimensione della santità.	92
1.4. Deduzioni.	103
CAPITOLO 2	
L’esposizione degli elementi essenziali del matrimonio nel processo della riforma d’ecclesiale diritto matrimoniale.	107
2.1. La definizione del matrimonio.	111
2.1.1. <i>Matrimonium in facto esse</i>	113
2.1.2. <i>Matrimonium in fieri</i>	124
2.1.3. <i>Sacramentum matrimonii</i>	129
2.2. Verso la formula <i>matrimonii essentialis aliquod elementum</i> (can. 1101 § 2, CIC 1983)	142
2.2.1. <i>Ius ad vitae communionem</i>	144
2.2.2. <i>Ius ad coniugalem actum</i>	156
2.2.3. <i>Sacramentalis dignitas</i>	182
2.3. Deduzioni.	200

CAPITOLO 3	
L'esplicazione personalistica degli elementi essenziali del matrimonio nel can. 1101 § 2 (CIC 1983)	203
3.1. Implicazioni della ordinazione del matrimonio ai suoi fini	206
3.1.1. Nel piano „autonomico”. Il paradigma: „la comunità di vita e di amore coniugale” (<i>Gaudium et spes</i> , n. 48)	209
3.1.1.1. La genesi e caratteristica della corrente (il promotore: J.M. Serrano Ruiz)	209
3.1.1.2. Nella luce di „bene dei coniugi”	226
3.1.1.3. Nella luce di „responsabile procreazione”	256
3.1.2. Nel piano „integrale”. Il paradigma: „[...] ormai non sono piú due, ma una sola carne” (Mt 19, 6; <i>Gaudium et spes</i> , n. 48)	275
3.1.2.1. La genesi e caratteristica della corrente (il promotore: J. Hervada)	275
3.1.2.2. Nella luce della finalità „unitaria” del matrimonio	286
3.1.2.3. Concettualizzazione di <i>elementa essentialia</i> : i diritti ed obblighi essenziali del matrimonio	302
3.2. Rilevamento del carattere sacramentale	312
3.2.1. Nel piano „ <i>ius</i> -personalistico”. Il paradigma: „Dio è l'autore del matrimonio, dotato di molteplici beni...” (<i>Gaudium et spes</i> , n. 48)	319
3.2.1.1. La genesi e caratteristica della corrente (il promotore: Z. Grochowski)	319
3.2.1.2. Le prove d'identificazione: la proprietà essenziale oppure l'elemento essenziale?	329
3.2.2. Nel piano „personale-ecclesiologico”. Il paradigma: <i>velut Ecclesia domestica</i> (<i>Apostolicam actuositatem</i> , n. 11)	338
3.2.2.1. La genesi e caratteristica della corrente (il promotore: E. Corecco)	338
3.2.2.2. La necessità di nuova identificazione?	345
3.3. Deduzioni.	350
Conclusioni	353
Annesso (La riforma dei canoni: dal CIC 1917 al CIC 1983)	357
Bibliografia.	361
Bibliografia dei fonti	361
Bibliografia della letteratura	366
Abbreviazioni e sigle	393
Indice dei nomi	397
Sommario	405
Zusammenfassung	409

Wstęp

Wydarzenie Soboru Watykańskiego II słusznie jest kojarzone z gruntowną reorientacją myśli eklezjologicznej. Wizję scentralizowanej państwo-podobnej instytucji zastąpił obraz Bosko-ludzkiej *communio*: wspólnoty daru, dialogu i partycypacji. Jest przy tym wielce symptomatyczne, że w ów proces ewolucyjnych przeobrażeń w zakresie eklezjalnej autoświadomości wpisuje się doktrynalny nurt personalistyczny. Czyż dziedzictwa Soboru nie opisują dziś najlepiej słowa papieża Jana Pawła II z programowej encykliki *Redemptor hominis*: „Człowiek jest drogą Kościoła”¹? Tenże papież, który cały swój pontyfikat uczynił permanentnym orędziem chrześcijańskiego personalizmu, lepiej niż ktokolwiek inny rozumiał, że naturalną konsekwencją przywołanej dewizy pasterskiej — w związku z budowaniem „cywilizacji miłości” — winno być przesłanie, że rodzina (małżeństwo) jest „pierwszą drogą Kościoła”².

Wielkim wyzwaniem dla kanonistów okazało się przyjęcie owych wskazań w procesie posoborowej reformy Kodeksu Prawa Kanonicznego, a zwłaszcza w kodyfikacji *ius matrimoniale*. Chodziło o służebne zaangażowanie, na poziomie refleksji naukowej i kościelnym forum sądowym, w promocję godności małżeństwa i rodziny. Nieprzerwane pełnienie tej misji, „fundamentalnie ewangelicznej, eklezjalnej i kapłańskiej”³, o czym konsekwentnie przypominał wspomniany papież w corocznych przemów-

¹ RH, n. 14.

² Jan Paweł II: *List do rodzin „Gratissimam sane”* (2 II 1994). AAS 1994, s. 891, n. 13.

³ *I d e m*: *Discorso del Santo Padre ai Membri del Tribunale della Rota Romana. (Il vostro lavoro è giudiziario, ma la vostra missione è fondamentalmente evangelica, ecclesiale e sacerdotale)*. ComCan 1986, s. 28.

wieniach do Roty Rzymskiej⁴, także dzisiaj inspiruje do podejmowania nowych studiów i badań. Nie jest truizmem powtórzenie prawdy, że teologiczne bogactwo myśli Vaticanum II o małżeństwie i rodzinie ciągle czeka na pełne odkrycie.

Kwestią, na której od Soboru Watykańskiego II oraz rozpoczęcia pierwszych prac kodyfikacyjnych w zakresie prawa małżeńskiego niezmiennie koncentruje się uwaga kanonistów, jest pytanie o treść *substantia matrimonii*. Toteż troska o harmonijne uzgodnienie w ramach jednej doktryny dwóch obrazów związku małżeńskiego: teologicznego i prawnego, daje asumpt do naukowej eksploracji tej rzeczywistości, w której splatają się ściśle prawda o człowieku i prawda o Bogu⁵. Motywem podjęcia niniejszych badań jest próba odpowiedzi na nurtujące pytanie: czy w obliczu współczesnego kryzysu prawdy kanonistyczna doktryna i orzecznictwo kościelne w realizacji swej profetycznej misji są odpowiednio przygotowane, tzn. czy mają w ręku wystarczające narzędzia do afirmowania humanistycznych i religijnych wartości instytucji małżeństwa i rodziny?

Pomocne w oświetleniu tej kwestii są badania kanonistyczne w zakresie problematyki *ius matrimoniale*, odnoszące się wprost do bieżących uregulowań istoty małżeństwa. W tej mierze godną uwagi normą, która w radykalnie odnowionym kształcie (w stosunku do *Codex Iuris Canonici* z 1917 roku) została zapisana w Kodeksie Jana Pawła II, jest niewątpliwie kan. 1101 § 2. Tu właśnie pojawiła się ważna formuła: „wykluczenie jakiegokolwiek istotnego elementu”. Próba rozpoznania jej treści w niniejszym opracowaniu może pomóc zweryfikować ogólną hipotezę roboczą, że sposób odczytania wymienionego zapisu normatywnego w świecie kanonistyki jest niejako papierkiem lakmusowym stopnia adaptacji soborowej idei przymierza miłości małżeńskiej.

Horyzont czasowy badań zakreślają daty ogłoszenia kluczowych dokumentów Vaticanum II proklamujących odnowioną naukę o małżeństwie, a zwłaszcza przełomowej *Konstytucji „Gaudium et spes”*. Podkreśleniu oryginalności owej nauki, ale i jej zakorzenienia w Tradycji służyć będzie retrospektywna próba uchwycenia i opisu dwóch powiązanych z sobą zjawisk: z jednej strony ewolucji doktryny *de matrimonio*, z drugiej — końca ery neoscholastycznych ujęć małżeńskich. W interpretacji niniejszego magisterium soborowego szczególna rola przypadła w udziale — bynajmniej nie tylko ze względu na długi okres pontyfikatu — Janowi Pawłowi II. Jeśli

⁴ Świadczą o tym już same tytuły niedawnych przemówień papieskich: I d e m: *Wymiar nadprzyrodzony związku małżeńskiego. Przemówienie do członków Trybunały Roty Rzymskiej*. OsRomPol 2003, nr 4, s. 47–49; I d e m: *Odkryć na nowo prawdę, dobro i piękno małżeństwa. Przemówienie do członków Trybunały Roty Rzymskiej*. OsRomPol 2004, nr 4, s. 34–36.

⁵ I d e m: *Wymiar nadprzyrodzony związku małżeńskiego...*, s. 48, n. 2.

przyjąć tezę, że jego nauczanie przynosi rozwój wspomnianej doktryny, to ten fakt w istotnym stopniu określa dobór literatury źródłowej. W kanonistyce, obok pozycji bibliograficznych uznanych autorów, wypada uwzględnić przedmiotowe orzecznictwo Roty Rzymskiej.

Wobec przewidywanego wielowątkowego profilu badań, walor porządkujący i poznawczo-komparatystyczny może przynieść próba zdefiniowania wiodących kierunków odnowy personalistycznej we współczesnej matrymonialistyce. Tak zarysowany zakres badań uzasadnia korzystanie w opracowaniu z szeroko rozumianej metody analityczno-porównawczej. Uznanie zaś odrębności metody kanonistycznej od metody teologicznej domagać się będzie uwzględnienia — w wydzielonych obszarach analiz — własnej specyfiki zarówno egzegezy i hermeneutyki teologicznej, jak i hermeneutyki kanonistycznej.

W pierwszym rozdziale przeprowadzona zostanie diagnoza przedsoborowego modelu „instytucji prokreacyjnej”, czyli obrazu małżeństwa, jaki wyłania się z przepisów *Codex Iuris Canonici* Piusa X i Benedykta XV. Ujawnienie potrzeby rewizji ujęć, które proponował kontraktualizm z zapleczem ideowym neoscholastycznej dogmatyki, ukazane zostanie jako wynik analiz w obszarach: teologiczno-antropologicznym, teologiczno-prawnym i społeczno-kulturowym. Adekwatny antropologiczny dyskurs, prowadzony na kanwie soborowego określenia małżeństwa jako „głębokiej wspólnoty życia i miłości”⁶, pozwoli w darze osobowym mężczyzny i kobiety rozpoznać miarę chrześcijańskiego humanizmu, a zarazem klucz hermeneutyczny do poznania prawdy o małżeńskiej *communio personarum* w świetle „obrazu Bożego”. Okaże się też, w jakim stopniu pogłębienie nauki *de matrimonio* — w aspekcie chrystologicznym i trynitarnym — zawdzięczamy magisterium Jana Pawła II. Obraz ten dopełni analiza papieskiego nauczania na temat sakramentu małżeństwa prowadzonego w kontekście fenomenologiczno-teologicznej egzegezy „wielkiej analogii” Listu do Efezjan⁷.

Dругi rozdział monografii ukaże najpierw ewolucję przepisów dotyczących kodeksowego określenia małżeństwa, następnie obszar badawczy zawężony zostanie do reformy kanonu o symulacji małżeńskiej w przedmiocie poszukiwania nowej identyfikacji istotnych elementów małżeństwa. Oprócz prezentowania owoców prac Komisji Odnowy KPK na poszczególnych etapach kodyfikacyjnych (wyznaczonych ukazywaniem się kolejnych schematów *De matrimonio*) zostanie szeroko przedstawiony przebieg dyskusji w środowiskach opiniotwórczych oraz ich wkład w przyjęcie ostatecznej formuły *matrimonii essentialia aliquod elementum* (kan. 1101 § 2).

⁶ KDK, n. 48.

⁷ Ef 5, 21–33.

Trzeci rozdział stanowić będzie próbę odpowiedzi na pytanie, jakie istotne elementy małżeństwa kryje w sobie wspomniana formuła kodeksowa. Wedle roboczej hipotezy, w szerokim spektrum poglądów na ten temat zostaną wyodrębnione stanowiska typowe. W nurcie odnowy personalistycznej po Soborze Watykańskim II swą obecność zaznaczyły, nie-trudne do identyfikacji, cztery główne kierunki w matrymonialistyce. Proponowane przez ich przedstawicieli rozwiązania doktrynalne mają, jak zostanie wykazane, związek z ideowym wyborem *locus theologicus* spośród paradygmatów soborowej doktryny małżeńskiej. Analiza poszczególnych kierunków, z uwypukleniem ich horyzontów hermeneutycznych i merytorycznej komplementarności, umożliwi podjęcie próby sformułowania autorskich wniosków badawczych.

Indeks osobowy*

A

Abate Antonino M. 287, 321, 366
Adnès Pierre 29, 30, 108, 312, 366, 389
Aguirre Philippo 30, 31, 332, 390
Alfrink Bernard Jan 161
Alfs Rainer 342, 348, 366
Ambrosius Aurelius S. 24
Anné Luciano 113, 115, 125, 126, 144,
211–215, 217–220, 227, 229, 235, 236,
244, 275, 354, 364
Araud Régis 313
Arboleda Fernando 312
Ardito Sabino 112, 121, 245, 248, 254,
366
Aristoteles 112, 248
Arnold Franz Xaver 85, 384
Arrieta Juan Ignacio 286, 377
Aubert Jean-Marie 313
Augustinus Aurelius S. 19–25, 31, 103,
112, 143, 152, 157, 158, 185, 207, 208,
212, 224, 248, 290, 320, 322, 325–327,
336, 361, 371, 377, 378, 385, 386
Aymans Winfried 28, 30, 112, 122, 128,
132, 135, 139, 140, 340, 354, 366, 372
Aznar Gil Federico Rafael 121, 204, 214,
233, 287, 299, 321, 366, 374, 379,
388

B

Bajda Jerzy 77, 79, 99–101, 366, 367
Baldanza Giuseppe 165, 367
Balthasar Hans Urs von 92, 386
Bañares Juan Ignacio 204, 260, 282, 283,
289, 303, 367, 368, 381, 389
Baudot Denis 312, 313, 367
Baumann Urs 18–20, 23, 26–31, 91, 367
Beck-Gernsheim Elisabeth 37, 43, 44, 367
Bejan Ovidio 168, 262, 269
Bellarminus Robertus S. 26
Benedictus XV PP. 13, 27, 103, 112, 142,
144, 162, 340, 361, 393
Berlingò Salvatore 299
Bernal Luis C. 65, 367
Bernárdez Cantón Alberto 260, 284, 303,
367
Bernhard Jean 240, 287, 367
Bersini Francesco 148, 175–178, 312,
329, 367, 368
Bertolini Giacomo 332, 368
Bertolino Rinaldo 113, 127, 150, 204, 232,
234, 240, 248, 283, 368
Bertrams Wilhelm 312
Bianchi Paolo 212, 259, 268, 275, 290,
368
Blank Josef 84, 386

* Indeks nie obejmuje nazwisk tłumaczy.

Boccafola Kenneth E. 254, 271, 329, 332, 333, 365, 368
 Böckenförde Ernst-Wolfgang 24, 368, 377
 Böckle Franz 17, 24, 33–35, 38, 41–44, 368, 377, 378, 380, 383
 Boni Geraldina 272, 273, 368
 Bonnet Louis 112, 217, 368
 Bonnet Piero Antonio 157, 225, 227, 229, 230, 232–234, 237, 239, 240, 246, 247, 249, 252, 257, 266, 267, 277, 329–331, 368, 369, 376
 Browne Michael 161
 Bruno Francisco 254, 271, 332, 334, 365, 366
 Bruns Bernhard 126, 163–166, 194, 195, 369
 Burke Cormac 204, 207, 228, 283, 286, 289, 290, 295, 314, 317, 330, 332, 349, 365, 366, 369, 380
 Buttiglione Rocco 48–51, 53, 54, 56–59, 61, 369

C

Caberletti Giordano 334, 366
 Caffarra Carlo 46, 56, 57, 68, 70, 210, 222, 231, 288, 312, 342, 369
 Gandelier Gaston 130, 221, 225, 234, 263, 369
 Cantalamessa Raniero 20, 385
 Cantelar Francisco 108, 370
 Cappellini Ernesto 112, 146, 366, 374
 Cappello Felix M. 332, 370
 Cárcel Ortí Vicente 228, 384
 Carnelutti Francesco 161
 Carreras Joan 128, 223, 277, 280, 283, 284, 286–292, 303, 304, 319, 370
 Carrodegua Nieto Celestino 267, 370
 Casellati Alberti Maria Elisabetta 198, 253, 370
 Castaño José F. 122, 128, 138, 313, 370
 Castiglione Luigi 286, 377
 Castillo Lara Rosalio 110
 Gerri Giovanni 312
 Chiappetta Luigi 246, 370
 Christen Eduard 96, 370
 Chudy Wojciech 45, 46, 65, 67, 69, 249, 370, 389–391
 Cicero Marcus Tullius 266
 Civili Laurentius 255, 260, 292, 365

Colagivanni Emilio 244, 255, 271, 365, 370
 Colantonio Rosario 237, 245, 370
 Colombo Giovanni 161
 Gomotti Giuseppe 273, 370
 Corecco Eugenio 6, 8, 10, 26, 27, 30, 131, 132, 138–141, 197, 312, 338–346, 348, 354, 370, 371
 Corso João 332, 334, 365
 Crosby John F. 62, 251, 371

D

D'Agostino Francesco 44, 371
 D'Avack Pietro Agostino 108, 146, 147, 158, 159, 174–177, 371
 D'Ostilio Francesco 109, 182, 371
 Dalla Torre Giuseppe 295, 301, 371
 Datrino Lorenzo 19, 371
 De Baciocchi Joseph 313
 De Jorio Arcturo 168, 224, 262, 269, 333, 364
 De la Hera Alberto 130, 168, 276, 371
 De Lanversin Bernard 254, 262, 293, 296, 298, 301, 302, 365, 366
 De Luca Luigi 158, 159, 160, 163, 229, 230, 233, 234, 237, 240, 250, 255, 257, 371
 De Maere Luc J.G. 268, 371
 De Naurois Louis 140, 371
 De Paoli G.F. 313
 De Smet Aloysio 332, 372
 Defilippi Giovanni Battista 247, 255, 333, 365
 Delépine Guy 126, 142, 211, 214, 215, 232, 233, 238, 246, 372
 Delhaye Philippe 137, 372
 Delicado Baeza José 183, 372
 Demel Sabine 139, 313, 372
 Demmer Klaus 24, 372
 Denzinger Henricus 393
 Dessai Elisabeth 43, 372
 Di Felice Angelo 115, 227, 253, 365, 372
 Dieni Edoardo 208, 248, 372
 Doheny William J. 332, 364
 Doms Herbert 26, 161, 372
 Donati Pierpaolo 38, 42, 372
 Dzierżon Ginter 318, 372

E

Eder Joachim 122, 134, 135, 372
Egan Eduardo M. 227, 232, 365
Eid Volker 18, 379
Erlebach Grzegorz 128, 372
Errázuriz Mackenna Carlos José 277—
280, 285, 314, 316, 318, 372
Escrivá-Ivars Javier 204, 368, 381, 389
Esposito P. Bruno 237, 371, 387

F

Fagiolo Vincenzo 144, 145, 203—207, 211,
212, 230, 246, 252, 254, 275, 364, 373
Faltin Daniel 313, 330, 335, 366, 373
Favale Agostino 18, 112, 373
Fedele Pio 119, 142, 145, 146, 148, 160—
162, 170, 206, 230, 373, 375, 376
Felici Pericle 110, 111, 121, 136
Flatten Heinrich 312
Fornés de la Rosa Juan 283, 373
Franceschi Héctor 288—293, 295, 297—
303, 373
Franciscus Salesius S. 151
Fretté Stanislas Edouard 364
Fuchs Eric 21, 374
Fumagalli Carulli Ombretta 107, 127, 146,
147, 150, 151, 160, 179—182, 195—198,
240, 259, 312, 374
Funghini Raffaello 223, 225, 246, 365, 374
Furger Franz 96, 370

G

Galeotti Francesco 21, 374
Gałkowski Jerzy W. 45, 249, 389—391
GampI Inge 123, 374
García Barberena Tomás 313
García de Haro Ramón 16, 374
García Failde Juan José 233, 234, 253,
298, 374
Gas i Aixendri Monserrat 314, 374
Gasparri Pietro 112, 160, 188, 190, 332,
335, 368, 374, 393
Gaudemet Jean 27, 123, 374
Geringer Karl-Theodor 122, 139, 372
Gerosa Libero 338, 374
Gherro Sandro 140, 272, 298, 299, 301,
333, 370, 374, 375, 384

Ghirlanda Gianfranco 203, 375
Giacchi Orio 126, 139, 142, 145, 147, 150,
151, 162, 171, 172, 179, 278, 287, 339,
371, 375, 377
Giannecchini Mario 240, 332, 335, 365,
366
Gil Hellín Francisco 45, 108, 206, 293,
295, 375
Giombanco Guglielmo 212, 225, 231, 375
Girotti Giovanni Francesco 140, 375
Gnilka Joachim 84, 375
González Cámara Pablo 331, 375
Goti Ordeñana Juan 108, 263, 375
Góralski Wojciech 108, 109, 224, 238,
247, 283, 298, 344, 375, 379, 388,
391
Gramatowski Wiktor 46, 382
Gramunt Ignatius 224, 375
Grasso Giacomo 313
Graziani Ermanno 148, 160, 162, 163,
168—171, 237, 294, 375, 376
Green Thomas J. 138, 376
Grocholewski Zenon 6, 8, 10, 122, 136,
154, 155, 189—194, 228, 239, 247, 263,
312, 319—331, 333, 335, 336, 361, 376,
384
Gruber Hans-Günter 27, 32, 40, 41, 376
Grygiel Stanisław 57, 61, 376
Grześkowiak Jerzy 84, 88, 376
Gullo Carlo 227, 246, 312, 331, 332, 369,
376
Gutiérrez Anastasius 167, 376, 377

H

Häring Bernhard 35, 36, 133, 377
Häring Hermann 20, 377
Heinemann Heribert 223, 340, 377
Henrich Franz 18, 379
Herbst Michele Marie 88, 377
Hervada Xiberta Francisco Javier 6, 8,
10, 138, 142, 158, 186, 187, 209,
275—289, 291, 299, 303, 304, 312, 313,
319, 377, 380
Herzberg Kurt 348, 377
Höfer Josef 394
Hollerbach Alexander 24, 377
Huber Josef 123, 271, 292, 365, 377
Hugo a S. Victore 21, 248

Huguccio 248
 Huizing Peter 28, 109, 113, 126, 130, 134,
 144, 156, 157, 183, 378
 Hürth Franz 191, 378

I

Ioannes XXIII PP. 107, 109
 Ioannes Paulus II PP. 11–13, 17, 22, 36,
 45–47, 55–57, 61, 64–98, 100–102,
 104–108, 111, 130, 183, 199, 203–205,
 211, 212, 223, 245, 246, 248, 265–267,
 274, 278, 280, 284, 285, 287, 289, 290,
 294, 300, 303, 328, 343–345, 348–
 350, 353–355, 362, 363, 366–370,
 375–378, 382, 383, 389, 391, 394

J

Jemolo Arturo Carlo 250, 378
 Jullien Andrea 212, 364

K

Kaiser Matthäus 240, 378
 Kasper Walter 16–18, 23, 32, 75, 84, 87,
 104, 378
 Kaufmann Franz-Xaver 17, 32–34, 36–
 43, 104, 378, 380, 383
 Kelly Kevin T. 313
 Klingler Elmar 75, 378
 Krempel Bernhardin 161
 Krukowski Józef 168, 378, 394
 Kudasiewicz Józef 86, 97, 378
 Kustermann Abraham Peter 240, 367

L

Langa Pedro 19, 378
 Larrabe Jose Luis 20, 378
 Latourelle René 108, 389
 Leclerc Gustavo 131–133, 378, 379
 Lefebvre Charles 174, 212, 219, 364, 379
 Léger Paul-Emile 161
 Lehmann Karl 17, 18, 379
 Lener P. Salvatore 145, 158, 164, 206,
 210, 230, 379
 Lentze Hans 123, 374
 Leo XIII PP. 27, 248, 363
 Leszczyński Grzegorz 225, 379
 Lo Castro Gaetano 246, 280, 379

Löffler Martin 42, 380
 Lohfink Norbert 17, 87, 379
 Lombardía Díaz Pedro 158, 186, 275–
 278, 280, 283, 284, 286, 377, 380
 Lopez Aranda Manuel 214, 217, 232, 235,
 236, 238, 379
 López Teodoro 45, 138, 206, 285, 372,
 375, 377, 389
 Lüdecke Norbert 114, 119, 124, 205, 227,
 229, 231, 233, 234, 240, 241, 247, 250,
 379
 Lüdicke Klaus 115, 122, 127, 142, 162,
 164, 171–173, 181, 204, 207, 227–229,
 234, 236, 239–241, 243, 249, 258,
 259, 261–264, 269, 274, 296, 302,
 367, 379, 380, 387, 394
 Lüscher Kurt 32, 35, 38, 41–44, 367,
 378, 380, 390, 382

M

Majer Piotr 336, 380
 Malcangi Paola 295, 299, 380
 Malina Artur 210, 383
 Mandel Karl Herbert 38, 380
 Mantuano Ginesio 117, 142, 230, 234,
 249, 253, 380
 Manzanares Julio 30, 138, 313, 380
 Maré Paul 364
 Marengo Gilfredo 85, 380
 Maritz Heinz 329, 380
 Martin Norbert 84, 384
 Martin Renate 84, 384
 Marucci Corrado 329
 Marzoa Ángel 283, 367, 389
 Masala Sebastiano 188, 364
 Mattheeuws Alain 208, 380
 May Georg 26, 130, 276, 277, 371, 380
 Mendonça Augustine 120, 207, 208, 251,
 255, 266, 268, 329, 331, 332, 380, 381
 Merkelbach Benedictus Henricus 19, 381
 Merleau-Ponty Maurice 232, 381
 Migne Jacques-Paul 394
 Millás José M. 316, 317, 381
 Mingardi Massimo 318, 322, 330, 332,
 381
 Miralles Antonio 65, 88, 381
 Miras Jorge 204, 283, 367, 368, 381, 389
 Mitterauer Michael 35, 388

Modestinus Herennius 117, 123, 230, 266
 Molano Eduardo 276, 381
 Molinski Waldemar 23, 26, 381
 Moltmann Jürgen 16, 381
 Moneta Paolo 268, 274, 285, 286, 289,
 295, 301, 330, 331, 334–337, 346,
 348–350, 381
 Montagna Enrica 107, 228, 245, 254, 255,
 381
 Mörsdorf Klaus 26, 130, 140, 165, 276,
 371, 381
 Mostaza Rodríguez Antonio 329, 381
 Müller Hubert 124, 205, 379
 Müller Ludger 140, 276, 381
 Musselli Luciano 245, 250, 252, 382
 Mussinghoff Heinz 236, 267, 382, 387
 Myszor Wincenty 210, 383

N

Nagórny Janusz 87, 93, 94, 98–100, 102,
 382
 Nagy Stanisław 46, 382
 Navarrete Urbano 110, 116, 117, 121–124,
 127, 143, 147–149, 152, 153, 159, 160,
 164, 166, 167, 185, 186, 199, 223, 224,
 246, 256, 287, 294, 297, 299, 302, 312,
 319–321, 323, 325, 330, 382
 Navarro Valls Rafael 301, 382
 Nave-Herz Rosemarie 43, 382
 Neumann Johannes 28, 383
 Nowak James A. 312
 Nygren Anders 22, 383

O

Onclin Guillelmus 110
 Órsy Ladislás 121, 131, 140, 254, 383
 Ortiz Miguel Ángel 323, 383
 Ott Ludwig 29, 383
 Ottaviani Alfredo 161

P

Palazzini Ioseph 205, 364
 Panizo Oralto Santiago 212, 383
 Pastwa Andrzej 45, 65, 71, 73, 74, 87, 96,
 108, 113, 119, 125, 144, 148, 155, 183,
 204, 206, 207, 210, 222, 230, 244, 246,
 254, 267, 277, 315, 321, 361, 383

Paulus VI PP. 70, 107, 109, 124, 148, 162,
 174–176, 235, 363, 367, 381
 Pellegrino Piero 245, 253, 254, 318, 383
 Pereira Vincent 245, 383
 Pesch Otto Hermann 17, 18, 33, 383
 Pfammatter Josef 96, 370
 Pianazzi Giovanni 18, 70, 112, 367, 373,
 379, 383
 Picozza Paolo 267, 383, 384
 Pinckaers Servais-Théodore 15, 384
 Pinto Gómez José Miguel 115, 227, 228,
 236, 240, 312, 364, 365, 369, 376, 384
 Pius IX PP. 26, 363
 Pius X PP. 13, 27, 28, 36, 103, 112, 142,
 144, 162, 340, 361, 393
 Pius XI PP. 27, 117, 143, 165, 185, 248,
 325, 326, 363
 Pius XII PP. 27, 161, 258, 363
 Platon 18, 94
 Plöchl Willibald M. 123, 374
 Pompedda Mario Francesco 184, 188,
 211, 239, 245–247, 253, 263, 272, 273,
 312, 318, 345, 365, 366, 384
 Pree Helmuth 29–31, 33, 35, 115, 120,
 138, 240, 244, 245, 264, 268, 384
 Primetshofer Bruno 28, 115, 138, 195, 384
 Pross Helge 37, 384
 Provost James H. 271, 384
 Puerto González Juan José 261, 301, 384
 Puig Fernando 278, 279, 384
 Puza Richard 128, 240, 367, 384

R

Ragni Hygino 334, 366
 Rahner Karl 15–17, 33, 74, 75, 85, 87,
 342, 378, 380, 383, 384, 394
 Ratzinger Joseph 17–19, 21–26, 84, 90,
 93, 103, 199, 384, 385
 Read Gordon F. 143, 385
 Reidick Gertrude 161
 Reina Barnáldez Victor 188, 385
 Ricciardi Giuseppe 245, 254, 255, 260,
 273, 385
 Rincón Pérez Tomás 140, 168, 313–315,
 332, 385
 Rivella Mauro 315, 385
 Robleda Olis 123, 192, 312, 385
 Rocchetta Carlo 343, 385

Rodríguez-Ocaña Rafael 283, 367, 389
 Rodziński Adam 45, 249, 389–391
 Rogers Gerardo M. 262, 364
 Rojo Carmen 303, 385
 Rouco Varela Antonio María 181, 385
 Ruffini Ernesto 161
 Ruiz Retegui Antonio 82, 385
 Rybczyk Józef 117, 385

S

Sabattani Aurelio 228, 269, 384, 385
 Sable Robertus Michael 263, 268, 270–272, 385
 Samek Lodovici Emanuele 20, 385
 Sánchez Thomas 214, 386
 Saraceni Guido 153, 386
 Sarmiento Augusto 45, 65, 138, 206, 285, 290, 370, 372, 375, 377, 386, 389
 Sauchelli Fabio 296, 301, 386
 Scalco Eugenio 20, 386
 Scheeben Matthias Joseph 342
 Scheffczyk Leo 90, 386
 Schenk Herrad 44, 386
 Scheuermann Audomar 26, 130, 276, 371
 Schillebeeckx Edward 17, 21, 75, 87, 229, 230, 342, 386
 Schlier Heinrich 84, 386
 Schmidt Kenneth W. 267, 386
 Schmitt Emille 19, 20, 386
 Schmitz Heribert 117–119, 121, 122, 134, 139, 150, 372, 386
 Schnackenburg Rudolf 84, 386
 Schneider Theodor 84, 96, 109, 386
 Schönmetzer Adolphus 393
 Schultheis Franz 32, 378, 382
 Schumacher William A. 216, 386
 Schwendenwein Hugo 236, 387
 Sciacca Giuseppe 273, 275, 386
 Scola Angelo 65, 66, 92, 345, 386
 Sebott Reinhold 329, 386
 Sequiera John Baptist 313
 Serédi Jusztinián György 393
 Serrano Ruiz José María 6, 8, 10, 115, 126, 144, 148, 183, 204, 207–209, 211–233, 235–244, 247, 248, 250, 255, 257–275, 312, 319, 320, 331–333, 346–349, 354, 364–366, 369, 387, 388
 Shorter Edward 35, 388
 Sieder Reinhard 35, 388
 Sixtus V PP. 174, 364, 391
 Sobański Remigiusz 24, 186, 203, 210, 237, 244, 268, 276, 283, 339, 375, 388
 Soto Dominicus 112, 388
 Staffa Dino 185, 237, 332, 333, 364, 388
 Stankiewicz Antoni 108, 214, 255, 260, 263, 266, 289, 293–295, 298, 312, 329–336, 365, 366, 388, 389
 Stawniak Henryk 174, 389
 Styczeń Tadeusz 17, 22, 45, 47, 51, 52, 57, 60–64, 68–70, 78–80, 99, 249, 343, 362, 363, 366, 367, 369, 370, 378, 382, 389–391
 Suenens Léon Joseph 161
 Szafranski Adam Ludwik 84, 376
 Szostek Andrzej 45, 249, 389–391
 Sztafrowski Edward 394
 Sztychmiller Ryszard 108, 114, 131, 344, 379, 389, 391

T

Teilhard de Chardin Pierre 233, 389
 Tejero Eloy 45, 138, 206, 285, 372, 375, 377, 389
 Thériault Michel 234, 371, 375, 380
 Thomas de Aquino S. 21, 23, 24, 51, 52, 112, 151, 159, 195, 208, 248, 278, 293, 295, 314, 336, 364, 372, 374, 395
 Thorn Jean 234, 371, 375, 380
 Tomko Jozef 312
 Triacca Achille M. 18, 112, 367, 373, 379, 383
 Tyrell Hartmann 38, 389

U

Ulmer Karl 25
 Ulpianus Domicius 118

V

Vega Gutiérrez Ana María 204, 298, 389
 Vela Luis 157, 204, 389
 Vermeersch Arthur 25, 389
 Versaldi Giuseppe 247, 330, 336, 389
 Viani Mauro 252
 Vidal Pedro 30, 31, 332, 390

Viladrich Pedro-Juan 158, 204, 209, 276,
281, 282, 284, 289, 290, 302–311,
313–318, 352, 368, 381, 389, 390
Vilain Noël 244, 390
Villeggiante Sebastiano 162, 230, 234,
238–242, 245, 249, 251, 252, 312,
390
Vitali Enrico 299, 390

W

Wackenheim Charles 313
Wallace Patricia 42, 390
Walsler Markus 332, 390
Wegán Martha 296, 299, 302, 390
Wehrspau Michael 32, 367, 378, 382
Weigand Rudolf 124, 205, 379
Welte Bernhard 17, 33, 378, 380, 383
Werckmeister Jean 296, 390
Wernz Franz Xaver 30, 31, 332, 390
Wesemann Paul 236, 387
Wilińska Zofia 46, 382

Wingén Max 32, 44, 390
Wirth Paul 114, 390
Wittstadt Klaus 75, 378
Wojtyła Karol 17, 22, 45, 47–64, 69, 80,
104, 105, 249, 251, 287, 369, 389–391
Wolicka Elżbieta 66, 391
Wrenn Laurence G. 244, 391

Z

Zaggia Cesare 263, 384
Zalba Marcelino 174, 391
Zannoni Giorgio 204, 206, 339, 343, 344,
391
Zdybicka Zofia J. 46, 55, 391
Zimoń Damian 210, 383
Zirkel Adam 174, 391
Zuanazzi Gianfrancesco 272, 370, 384
Zubert Bronisław Wenanty 108, 344, 391
Zubiri Xavier 316, 317, 381
Zumaquero José Manuel 45, 138, 206,
285, 372, 375, 377, 389

Andrzej Pastwa

Elementi essenziali del matrimonio In chiave della corrente di rinnovamento personalistico

S o m m a r i o

Davanti alle profonde trasformazioni socio-culturali del mondo contemporaneo e per decifrare molti „segni del tempo”, il Concilio Vaticano II intraprese un’opera di rinnovamento e reintegrazione della dottrina cattolica del matrimonio. Non si trattava solo del cambiamento di una tradizionale dottrina *del matrimonio*, ma della integrazione dei suoi aspetti — spesso dissipati e disuniti — in una nuova sintesi teologica, incentrata soprattutto sul superamento del dualismo fra la naturale dimensione dell’istituzione del matrimonio e la realtà spirituale del sacramento. Questo rinnovamento creativo, appoggiato al processo della scoperta della verità, doveva farsi nell’ambito dell’antropologia, approfondita dalla visione personalistica dell’umanità, la quale analizza l’evoluzione della civiltà moderna e presenta diversi concetti di individuo e di società, tra l’altro nel campo della sessualità e dei rapporti tra i due sessi. Non può quindi meravigliare il fatto che la nuova visione conciliare del matrimonio, fondata sulla Santa Scrittura e la Tradizione cristiana dello stretto legame tra l’ordine di creazione e l’ordine di Redenzione, fosse elaborata in concomitanza di diverse scienze umanistiche (quali: psicologia, medicina, sociologia, antropologia della cultura, etnologia ecc.). Dall’inizio era ovvio che a questa visione non è più adatta la formula del matrimonio in quanto istituzione contrattuale-procreativa, presente nel *Codex Iuris Canonici* dal 1917. La riforma del diritto ecclesiale matrimoniale era pienamente determinata dal postulato della maggiore presenza della teologia nel diritto canonico (K. Rahner), indicando *in concreto* la necessità di armonizzare *ius matrimoniale* con la teleologia immanente della Chiesa — del Sacramento dell’unione e comunione (*Ecclesia in Trinitate*).

La corrente di rinnovamento personalistico nel diritto canonico che presenta l’idea del funzionamento di *ius* nella Chiesa carismatico-istituzionale, ha il merito di stigmatizzare come prima lo stesso processo di codificazione e garantire oggi un’interpretazione adeguata delle prescrizioni *de sacramento matrimonii*. Proprio nel quadro della visione personalistica del matrimonio (con la paradigmatica collocazione dei principi: „dono”, „comunione”), e non altrove, bisogna cercare la chiave ermeneutica per approfondire la struttura *matrimonium canonicum*.

Nella presente ricerca vengono identificate le direzioni fondamentali della vasta corrente di rinnovamento del diritto matrimoniale con le loro premesse e tesi di programma. Grazie a queste direzioni è possibile chiarire meglio un costante dilemma del diritto canonico e della giurisprudenza ecclesiale, nato dalla promulgazione del CIC 1983, cioè il pro-

blema del senso e del contenuto di una formula canonica *matrimonii essenziale aliquod elementum* (can. 1101 § 2).

La presentazione dei risultati della ricerca deve essere preceduta da due osservazioni importanti. In primo luogo, non si può dimenticare che ogni diritto, a partire da quello naturale, rimane condizionato dal suo contesto socio-culturale. Non sorprende dunque lo sforzo del legislatore ecclesiastico per rendere *canones* adatti al contemporaneo orizzonte ermeneutico ed educativo di *magisterium Ecclesiae* in modo permanente e non solo nel momento della loro promulgazione. A causa di una inappropriata cultura il legislatore vuole rendere più comprensibile la legge per mezzo di formule aperte oppure di clausole speciali. In secondo luogo, la scelta della forma più radicale, cioè della formula aperta nel segmento specificato del can. 1101 § 2, viene imposta dalla specificità della materia normativa (oggi è difficile prescindere da una verità sociologica che evidenzia che la „storicità” fa parte della natura stessa del matrimonio). Il riguardo relativo alle due premesse elencate motiva la precauzione dell'autore di formulare le sue conclusioni che sono le seguenti:

1. La scelta della sistemazione tomistica, fatta dal legislatore nella descrizione essenziale del matrimonio, appare come un basilare criterio interpretativo per l'esame del contenuto della norma delle esclusioni (can. 1101 § 2). Quindi, se alla luce del can. 1055 § 1 „la comunità per tutta la vita” è naturalmente volta al bene dei coniugi e alla procreazione ed educazione della loro prole, occorre ammettere che la formula giuridica *matrimonii essenziale aliquod elementum* comprende gli atti/atteggiamenti matrimoniali motivati dalla giustizia e situati nel campo designato da questo *ordinatio*.

2. La concezione interpersonale del matrimonio che presuppone l'autenticità dei rapporti matrimoniali tra i coniugi, riconosce la totalità (*totalitas*) della dedizione dell'uomo e della donna nel patto irrevocabile come criterio principale della descrizione del presentato campo di *essentialia*. Questa prospettiva rivela un nuovo settore in questo campo: *ordinatio ad bonum coniugum* che sta in rapporto immediato ed immanente con „l'infrastruttura personale” del matrimonio. Ciò permette di riconoscere il primo elemento essenziale già nello stesso evento giuridico: *sese mutuo tradunt et accipiunt* (can. 1057 § 2). La logica del patto d'amore, designata con *bonum personae* e *consortium (communio)*, rivela un elemento strutturale della realizzazione dai coniugi del reciproco bene personale. Esso è la comunitarietà (*Gemeinschaftlichkeit*) con il qualificatore personalistico, sotto la forma del principio dell'uguaglianza dei diritti matrimoniali. È difficile giudicare dove mettere questi elementi: nell'ambito dell'esclusione *matrimonii essenziale elementum* oppure della *simulatio totalis* (in ogni caso concreto la decisione appartiene al giudice).

3. Nella stessa ottica interpersonale, il principio etico dell'amore (il principio strutturale del matrimonio) rende reale *consortium totius vitae* nella verità umana globale. Nella campo della legge, questo principio definisce il minimum della qualificazione etica con la quale si dovrebbe distinguere *consensus personalis*. In tal modo si rivelano proprietà-valori personali di base che possono essere comparati con le qualità essenziali del matrimonio. Appartengono ad esse: l'autenticità (sincerità, onestà), l'autonomia (libertà, responsabilità), l'oblatività (apertura alla comunicazione interpersonale). Al giudice ecclesiastico si lascia la decisione di individuare tra questi proprietà-valori l'elemento essenziale del matrimonio. Si può dimostrarlo con l'esempio dell'autonomia della persona (con la più vicina qualificazione processuale: „la dignità personale”, „i diritti fondamentali dell'uomo”, „la libertà autonoma e responsabile”, „la libertà morale e religiosa”). Nel settore chiamato *ordinatio ad bonum prolis*, è invece l'elemento della responsabilità che manifesta la sua peculiarità („la procreazione responsabile”). Più razionale sembra però l'uso di un nome collettivo per questi proprietà-valori che si trova nella formula già pronta del codice canonico: *humano modo* (nel senso: „in tutta la verità umana”) e attribuirle l'autonomia di elemento essenziale del matrimonio.

4. In chiave personalistica occorre reinterpretare alcune categorie giuridiche che, nella concezione contrattualistica, sono considerate come i secondari fini del matrimonio, cioè *mutuum adiutorium* e *remedium concupiscentiae*. La loro nuova definizione può risultare utile per la migliore descrizione della sostanza del matrimonio nel contesto oggettivo della *ordinatio ad bonum coniugum*. Siccome il richiamo alla comunione (naturale e soprannaturale) iscritto nella costituzione della persona, nel caso del matrimonio, si traduce come il diritto-dovere dell'aiuto reciproco più complesso — nel senso biblico (aiutarci a vicenda per diventare pienamente „uomini”), oggi *mutuum adiutorium* può entrare nel gruppo di elementi essenziali del matrimonio. Evidentemente dall'ambito del suddetto elemento non può essere escluso il più leggibile segno di essere „un solo corpo” — espresso come il diritto-dovere di profonda integrazione personale sul piano della comunità sessuale dei coniugi (non solo fisica, come nella vecchia formula *remedium concupiscentiae*). Il giudice può comunque scegliere una proposta alternativa, riferendosi al concetto di *honor matrimonii*, il quale, nella condizione „matrimoniale”, esprime la reciproca volontà degli sposi alla partecipazione integrale di ognuno di loro nella pienezza dell'altro (del marito nella „femminilità” della moglie; della moglie nella „mascolinità” del marito). Questo elemento, ereditato dal diritto romano, oggi si adatta perfettamente alla rinnovata concezione di *ius matrimoniale*.

5. Un altro punto di vista personalistico: *ordinatio ad familiam* integrato, chiarisce bene il comandamento della „comunità di tutta la vita” dedicata alla „procreazione ed educazione della prole”. In questo caso l'identificazione di *elementa essentialia* deve essere necessariamente inserita nel contesto ermeneutico del bene degli sposi (*bonum coniugum*). Questo è il modo in cui si rivela uno di elementi essenziali del matrimonio cioè l'apertura procreativa (*principium procreativum*) — studiata nel contesto della diagnosi di alcune conseguenze giuridiche della fecondazione artificiale con la formula „fecondità senza coniugalità”. La forma matura della stessa prospettiva viene elaborata da P.J. Viladrich nel suo catalogo di diritti e doveri matrimoniali essenziali, il quale tuttavia deve restare aperto.

6. Le analisi fatte sulla base di *dignitas sacramentalis* dai rappresentanti di due altre correnti personalistiche — specialmente di quella ecclesiale-ecclesiologica del patto sacramentale — portano a concludere che l'elemento essenziale *in structura matrimonii* è la dimensione religiosa del matrimonio, identificata nel matrimonio cristiano come l'elemento della sacramentalità. E così si può ammettere che l'educazione religiosa della prole (nel matrimonio cattolico — l'educazione cattolica) costituisce pure l'elemento essenziale del matrimonio. Nel primo e nel secondo caso, il principio interpersonale della comunitarietà sarà per il giudice una chiave interpretativa adeguata.

Andrzej Pastwa

Wesenselemente der Ehe In der Sicht der personalistischen Erneuerungsbewegung

Zusammenfassung

Das II. Vatikanische Konzil hat angesichts tiefgreifender gesellschaftlicher und kultureller Umwandlungen in der gegenwärtigen Welt, indem es die „Zeichen der Zeit“ gedeutet hat, die Aufgabe vor sich gestellt, die Ehelehre zu erneuern und zu reintegrieren. Es ging dabei nicht darum, die überlieferte Doktrin *de matrimonio* grundlegend zu verändern, sondern sie eher um eine einheitliche theologische Synthese neu zu ordnen, zumal es sich um zerstreute, nicht selten disperse Bereiche handelte. Daher galt es vornehmlich, den Dualismus zwischen der naturgegebenen Dimension der Ehe und der geistigen Realität des Sakraments zu überwinden. Diese sich auf der Wahrheitsfindung gründende kreative Erneuerung musste eine personalistisch vertiefte Anthropologie mit einschließen und sowie die sich in der Welt entwickelnden Konzeptionen von Mensch und Gesellschaft berücksichtigen, u.a. die evoluiierenden Konzepte hinsichtlich der Sexualität und der Geschlechterrelation. Daher soll es nicht wundern, dass die neue Vision der Ehe einen engen Zusammenhang zwischen der Schöpfungsordnung und der Erlösung vor dem Hintergrund der Heiligen Schrift und der Tradition bekräftigt hat. Diese neue Vision wurde im Rekurs auf die Humaniora (Psychologie, Medizin, Soziologie, Kulturanthropologie, Ethnologie u.v.a.m.) erarbeitet. Von Anfang an war es selbstverständlich, dass die Formel der Ehe als einer Institution vom vertraglich-prokreativen Charakter, die der CIC von 1917 präsentiert hat, der neuen Vision nicht mehr gerecht wird. Das Postulat, im kanonischen Recht solle sich der Einfluss der Theologie intensiver bemerkbar machen (K. Rahner), sowie die Realisierung dieses Postulats, die *in concreto* darauf hinauslief, das *ius matrimoniale* mit der immanenten Theologie der Kirche als des Sakraments der Vereinigung und der *Communio (Ecclesia in Trinitate)* notwendig zu harmonisieren, haben die Reformversuche des kanonischen Eherechts grundlegend bestimmt.

Ein wichtiger Verdienst der weit aufgefassten personalistischen Strömung in der Kanonistik und der Jurisprudenz war die Tatsache, dass diese Idee, die das *ius* in der charismatisch-institutionellen Kirche verankert hat, zunächst den Kodifikationsprozess allein stigmatisiert hat und heutzutage eine adäquate Interpretation der Vorschriften *de sacramento matrimonii* gewährleistet. Daher soll man nirgendwo anders als in dem personalistischen Ehekonzept mit seinen zwei Angelpunkten „Gabe“ und „Communio“ nach dem hermeneutischen Deutungsmuster der Struktur von *matrimonium canonicum* suchen.

Die in der vorliegenden Studie vorgenommene Identifizierung der Hauptströmungen innerhalb der Bestrebungen, das Eherecht zu erneuern, sowie die Untersuchung von de-

ren Voraussetzungen und Grundthesen, haben sich zur Möglichkeit zusammengefügt, die Frage zu beleuchten, die seit der Promulgation des CIC von 1983 die Kanonistik beschäftigt und die Rechtsprechung immer wieder begleitet, und zwar die Frage nach dem Inhalt die Formel *matrimonii essentielle aliquod elementum* (can. 1101 § 2). Die Notwendigkeit, eine konkrete Ehe in ihrem gesellschaftlich-kulturellen Kontext zu sehen – entsprechend der soziologischen Wahrheit, die Ehe sei ihrer Natur nach „historisch“ – die dann entsprechend der Intention des Rechtgebers, die erwähnte Formel offen zu lassen, bekräftigt wurde, wurde gleichzeitig zur Bedingung, die Ergebnisse der vorliegenden Untersuchung vorsichtig zu formulieren. Die Ergebnisse lassen sich in folgenden Punkten zusammenfassen:

1. Die vom Rechtgeber gewählte tomistische Systematik für die Beschreibung des Wesens der Ehe gibt ein grundlegendes Deutungskriterium für die Untersuchung des Inhalts der Ausschließungsklausel (can. 1101 § 2) ab. Wenn also laut can. 1055 § 1 „die Gemeinschaft des ganzen Lebens“ ihrer Natur nach sich auf das Wohl der Ehegatten ausrichtet und zum Zweck hat, die Nachkommenschaft zu zeugen und sie zu erziehen, darf angenommen werden, dass die Rechtsformel *matrimonii essentielle aliquod elementum* die der Gerechtigkeit entspringenden Eheakte und -verhaltensarten umfasst, die sich aus dieser *ordinatio* ergeben.

2. Die interpersonale Auffassung der Ehe, die die Originalität der Person und die sich daraus ergebende Einmaligkeit der Relation zwischen den Eheleuten voraussetzte, erkennt die *totalitas* der gegenseitigen Hingabe von Mann und Frau im Ehebund als ein grundlegendes Deutungskriterium des erwähnten Bereichs der *essentialia* an. Diese Perspektive weist auf einen neuen Sektor in diesem Bereich hin, und zwar *ordinatio ad bonum coniugum*, als denjenigen, der sich in einem engen, immanenten Verhältnis zur „personalen Infrastruktur“ des Ehebundes befindet. Diese Tatsache erlaubt das erste Wesenselement im konstitutiven Rechtsereignis selbst zu erkennen: *sese mutuo tradunt et accipiunt* (can. 1057 § 2). Die Logik des Ehebundes hingegen, deren Hauptmerkmale *bonum personae* und *consortium* sind, lässt im selben Sektor das Strukturelement der Realisierung des gemeinsamen personalen Wohles erkennen. Es ist die Gemeinschaftlichkeit, die mit dem personalistischen Merkmal versehen wurde, und zwar dem Prinzip der Gleichheit der ehelichen Rechte. Es ist allerdings schwer zu entscheiden, ob die genannten Elemente im Bereich des Ausschlusses *matrimonii essentielle elementum* oder im Bereich der *simulatio totalis* zu verankern sind (eine konkrete Entscheidung liegt beim jeweiligen Richter).

3. Dieselbe personalistische Optik lässt das ethische Prinzip der Liebe (eheliches Strukturprinzip) das *consortium totius vitae* in ganzer menschlicher Wahrheit verwirklichen. Vor dem Hintergrund der Kodifikation des Rechts bestimmt dieses Prinzip ein bestimmtes Minimum der ethischen Qualifikation, die jeden *consensus personalis* auszeichnen sollte. Auf diese Weise manifestieren sich die elementaren personalen Eigenschaften bzw. Werte, die sich mit wesentlichen Merkmalen der Ehe vergleichen lassen. Hierher gehören: die Authentizität (Wahrhaftigkeit, Rechtschaffenheit), Autonomie (Freiheit, Verantwortung), Oblativität (Offenheit gegenüber der interpersonalen Kommunikation). Der Entscheidung des kirchlichen Richters bleibt überlassen, ob eine von diesen Eigenschaften/Werten zu einem Wesenselement der Ehe erklärt wird. Ein Beispiel kann hier das potentielle Element der Autonomie der Person abgeben (mit ihrer näheren prozessuellen Qualifikation als „Würde der Person“, „Grundrechte“, „autonome und verantwortungsbewusste Freiheit“ sowie „ethische und religiöse Freiheit“). Im Sektor, der von der *ordinatio ad bonum prolis* bestimmt wird, manifestiert das Element der Verantwortung seine Spezifik („verantwortungsbewusste Prokreation“). Es scheint allerdings rational, eine Sammelbezeichnung für diese ethischen Eigenschaften/Werte anzuwenden, und zwar in

Form einer fertigen Formel *humano modo* (im Sinne „in ganzer menschlicher Wahrheit“) sowie ihr die Autonomie eines Wesenselements der Ehe zuzusprechen.

4. Auf eine personalistische Reinterpretation warten immer noch Rechtskategorien, die in der vertraglichen Auffassung der Ehe als zweitrangige Ziele der Ehe galten, und zwar *mutuum adiutorium* sowie *remedium concupiscentiae*. Ihre neue Bestimmung kann sich einer besseren Deutung des Wesens der Ehe, das der *ordinatio ad bonum coniugum* entspringt, als besonders nützlich erweisen. Da der Konstitution jeder Person der Aufruf zur *communio* immanent ist, muss er in einem konkreten Ehebund zum Recht/zur Pflicht werden, einander Hilfe zu leisten, was im biblischen Sinne bedeutet, einander darin zu unterstützen, „Mensch zu werden“. Daher kann *mutuum adiutorium* bereits heute als eines der Wesenselemente der Ehe angesehen werden. Allerdings darf dann aus dem Wirkungsbereich dieses Elements das am meisten manifeste Zeichen „ein Leib zu werden“ keinesfalls ausgeschlossen werden, das zum Recht/zur Pflicht beider Ehepartner wird, im sexuellen Bereich eine enge personale Bindung zu entwickeln, und zwar nicht nur körperlich, was die alte Formel *remedium concupiscentiae* besagte. Einem Richter, der über konkrete Fälle entscheiden muss, könnte dann alternativ vorgeschlagen werden, dass er auf den Begriff *honor matrimonii* zurückgreift, der den Willen der Eheleute ausdrückt, einander *alteram personam ut suam con-sortem* zu machen, was auf die ganzheitliche gegenseitige Teilhabe an der *conditio* der Eheleute hinausläuft: der Mann nimmt am „Frau-Sein“ seiner Frau teil, während die Frau am „Mann-Sein“ ihres Mannes teilhat. Dieses Element, das dem römischen Recht entspringt, entspricht der erneuerten Konzeption des *ius matrimoniale*.

5. Eine andere personalistische Perspektive — einer integrierten *ordinatio ad familiam* — beleuchtet den Bereich der Hinordnung der „Gemeinschaft des ganzen Lebens“ auf die „Zeugung und die Erziehung der Nachkommenschaft“. Mit der Identifizierung (der Evaluation) der Wesenselemente dieses Bereichs muss die Perspektive des *bonum coniugum* einhergehen. Sie erlaubt das wesentliche Element der Ehe in der prokreativen Bereitschaft der Eheleute (*principium procreativum*) zu erblicken. Berücksichtigt werden muss dabei die originelle Diagnose der juristischen Folgen der künstlichen Befruchtung, die die Formel „Fertilität ohne Ehelichkeit“ zum Ausdruck bringt. Eine reife Gestalt dieser Perspektive manifestiert sich im Katalog der ehelichen Rechte und Pflichten, die P.J. Viladrich aufgestellt hat. Der Katalog muss allerdings offen gelassen werden.

6. Die Analysen, die vor dem Hintergrund der Deutungen von *dignitas sacramentalis* von zwei Vertretern anderer personalistischer Strömungen (der ekklesial-ekklesiologischen Perspektive des sakramentalen Bundes insbesondere) durchgeführt wurden, erlauben die Schlussfolgerung, dass ein Wesenselement in *structura matrimonii* die religiöse Dimension der Ehe darbietet, das in christlicher Ehe als ein Element der Sakramentalität identifiziert wird. Daher darf man annehmen, dass ein nicht minder Wesenselement die religiöse Erziehung der Nachkommenschaft ausmacht (für eine katholische Ehe gilt eine katholische Erziehung). In beiden Fällen wird dem Richter das interpersonale Prinzip der Gemeinschaftlichkeit zum adäquaten Deutungsmuster.

Projektant okładki
Paulina TOMASZEWSKA-CIEPIŹY

Redaktor
Małgorzata POGŁÓDEK

Redaktor techniczny
Barbara ARENHÖVEL

Korektor
Agnieszka PLUTECKA

Copyright © 2007 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-1640-6

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Nakład: 250 + 50 egz. Ark. druk. 26,0. Ark. wyd. 36,0.
Przekazano do łamania i podpisano do druku w lutym 2007 r.
Papier offset. kl. III, 80 g Gena 60 zł

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego
Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

